

До разової спеціалізованої вченої ради
Херсонського державного університету

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Бухтоярової Валерії Вадимівни

«Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та компаративістики»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право

Дисертаційне дослідження Бухтоярової В.В. є науково самостійною, ґрунтовною та концептуально новаторською працею, яка презентує комплексний підхід до вирішення актуальних проблем кримінально-правової протидії незаконній експлуатації людини в умовах трансформацій глобального безпекового середовища, гібридних збройних конфліктів та цифровізації суспільних відносин. Тематика дослідження відповідає сучасним запитам правничої науки та практики, зокрема враховуючи виклики, обумовлені триваючою агресією Російської Федерації проти України.

Актуальність теми обґрунтована у дисертації на достатньо високому теоретичному та практичному рівні. Авторка переконливо доводить, що в умовах воєнного конфлікту в Україні спостерігається зростання кількості випадків експлуатації цивільного населення, зокрема у формах примусової праці, сексуального рабства, залучення до протиправної діяльності під примусом, а також виокремлює норму щодо використання осіб, які не досягли п'ятнадцяти років у збройному конфлікті. Окрему увагу авторка приділяє викликам, пов'язаним із цифровізацією суспільства, акцентуючи на появі нових форм експлуатації, не охоплених традиційними кримінально-правовими конструкціями. Вона обґрунтовано вказує на недосконалість чинного кримінального законодавства України у цій сфері та його розбіжність із міжнародними стандартами.

Структура дисертації є логічною та забезпечує внутрішню узгодженість дослідження та демонструє системний підхід авторки до розкриття проблематики. В дисертації вдало поєднано історико-правовий аналіз, характеристику сучасних форм експлуатації, методологію кримінально-правової кваліфікації таких діянь та порівняльно-правове дослідження законодавства окремих європейських країн, зокрема Литовської Республіки та Республіки Польща. Такий підхід дозволяє дослідити проблему у комплексі, від історичних аспектів до сучасних викликів та конкретних пропозицій удосконалення національного законодавства. Це свідчить про високий рівень обізнаності здобувачки з предметом дослідження, а також про її здатність здійснювати комплексний науковий аналіз.

Методологічна база дослідження відзначається різноманітністю та обґрунтованістю застосованих методів. Авторка вдало поєднує загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, що забезпечує комплексність та об'єктивність отриманих результатів. Особливо слід відзначити ефективне використання історико-правового методу для аналізу еволюції законодавства про експлуатацію людини, порівняльно-правового методу для дослідження досвіду зарубіжних країн, а також системно-структурного підходу для визначення місця норм про експлуатацію у системі кримінального права. Використання міждисциплінарного підходу дозволило авторці вийти за межі суто юридичного аналізу та врахувати соціологічні, кримінологічні та міжнародно-правові аспекти досліджуваної проблеми.

Наукова новизна дисертації Бухтоярової В.В. полягає, насамперед, у комплексному дослідженні експлуатації людини як динамічного кримінально-правового феномену, що еволюціонує в умовах міжнародних збройних конфліктів, правової фрагментації на тимчасово окупованих територіях та в цифровому середовищі. Вперше у вітчизняній юридичній науці авторка формулює поняття «кіберексплуатація людини» як окремої

форми кримінально караного діяння, обґрунтовує необхідність його криміналізації та розробляє авторську типологію кіберексплуатаційних правопорушень із визначенням кваліфікуючих ознак та об'єкта посягання – цифрової автономії особи. Авторка чітко демонструє, що класичні кримінально-правові конструкції не здатні охопити ці форми протиправного впливу, що обґрунтовує пропозицію щодо запровадження окремого складу кримінального правопорушення у Кримінальному кодексі України.

Важливою доктринальною розробкою є концепція «використання особи у збройному конфлікті» як специфічної форми експлуатації, яка охоплює залучення цивільних, у тому числі дітей, до забезпечення функціонування збройних формувань без безпосередньої участі у бойових діях. Авторка аргументовано доводить необхідність розширення кваліфікаційного охоплення статті 438 КК України «Порушення законів і звичаїв війни», що не враховує експлуатаційних форм впливу (зокрема інформаційного чи адміністративного характеру), а також обґрунтовує потребу криміналізації примусової мобілізації або вербування дітей віком до 15 років, що повністю відповідає стандартам міжнародного гуманітарного права та положенням Римського Статуту.

Значним є внесок Бухтоярової В.В. у розробку методології розмежування «законної» та «незаконної» експлуатації людини в кримінально-правовому контексті. Авторкою вперше розроблено розгорнуті дефініції понять «інформована згода», «добровільна згода» та «усвідомлена згода» у площині кримінального права, із урахуванням практики ЄСПЛ та МКС. Дисертантка обґрунтовано вказує, що формальна згода особи на вчинення дій, які мають ознаки експлуатації, не може вважатися юридично релевантною в умовах примусу, соціально-економічної залежності чи цифрової уразливості, що має значення для кваліфікації діянь як кримінально караних.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що авторка сформулювала цілісну концепцію кримінально-правової протидії експлуатації людини, яка синтезує класичні і новітні виклики та враховує міжнародно-правові стандарти, практику Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини. Запропоновані законодавчі пропозиції щодо внесення до Кримінального кодексу України окремих складів кримінальних правопорушень («кіберексплуатація людини», «використання особи у збройному конфлікті», «вербування, мобілізація або використання дітей у збройних силах або для участі в бойових діях») є виваженими та своєчасними. Вони можуть бути використані законодавцем у процесі адаптації кримінального права до міжнародних стандартів та сучасних викликів. Заслуговує на увагу проведений авторкою порівняльно-правовий аналіз законодавства України, Республіки Польща та Литовської Республіки. Дослідження ґрунтується на глибокому аналізі текстів кримінальних кодексів та дозволяє виявити інституційно-концептуальні відмінності та спільні риси у регламентації протидії експлуатації людини. Бухтоярова В.В. вперше в науці формулює авторську модель узгодження національного законодавства України з положеннями міжнародного гуманітарного права на основі кращих практик країн ЄС, що є вагомим внеском у кримінально-правову доктрину.

Практичне значення дисертації є очевидним і багатовимірним. Сформульовані авторкою пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства мають практичну цінність для законотворчої діяльності. Зокрема, пропозиція про введення до Кримінального кодексу України окремої статті про кіберексплуатацію людини відповідає сучасним потребам протидії злочинності у цифровому середовищі. Не менш важливою є пропозиція щодо криміналізації протиправних діянь, а саме вербування, мобілізації або використання дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, у збройних силах або для участі в бойових діях, що набуває особливої актуальності в умовах триваючої агресії проти України. Результати

дослідження можуть бути використані правоохоронними органами при кваліфікації злочинів у сфері експлуатації людини, судами при розгляді відповідних категорій справ, а також науковцями при подальшому дослідженні проблем кримінально-правової протидії експлуатації людини.

Особливо слід відзначити глибокий порівняльно-правовий аналіз, проведений авторкою. Дослідження законодавства Литви та Польщі дозволило виявити кращі практики, які можуть бути адаптовані до українських умов. Авторка обґрунтовано пропонує запозичити окремі елементи правового регулювання, зокрема щодо розширення переліку кваліфікуючих ознак у статтях, пов'язаних із експлуатацією людини, а також щодо механізмів транснаціонального співробітництва у протидії таким злочинам.

Емпірична база дослідження є достатньо репрезентативною та різноманітною. Авторка проаналізувала значний масив нормативно-правових актів, включаючи міжнародні договори, національне законодавство України та зарубіжних країн, судову практику. Особливо цінним є аналіз практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, що дозволило авторці сформулювати пропозиції з урахуванням міжнародних стандартів. Додатковою перевагою роботи є залучення авторкою аналітичних матеріалів міжнародних організацій, таких як ООН, МОМ, Ради Європи, що підтверджує глибоку обізнаність із предметом. Використання статистичних даних та результатів соціологічних досліджень додає емпіричній обґрунтованості теоретичним висновкам.

Викладення матеріалу є логічним, послідовним та переконливим, термінологічний апарат використано коректно, а авторські дефініції є чіткими та аргументованими. Авторка демонструє глибоке знання предмета дослідження та вміння системно аналізувати складні правові явища. Особливо слід відзначити вміння авторки поєднувати теоретичний аналіз з

конкретними практичними прикладами, що робить дослідження більш переконливим та прикладно орієнтованим.

Бібліографія дисертації є репрезентативною та налічує значну кількість джерел, що свідчить про ґрунтовне опрацювання авторкою наукової літератури з теми дослідження. Список включає як класичні праці з кримінального права, так і новітні дослідження проблем експлуатації людини. Особливо слід відзначити використання зарубіжних джерел, що дозволило здійснити об'єктивний порівняльно-правовий аналіз законодавства України, Литви та Польщі. Аналіз практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду додав міжнародного контексту до дослідження, що значно підвищує його теоретичну цінність.

Апробація результатів дослідження проведена на належному рівні. Основні положення дисертації відображені у 11 наукових публікаціях, п'ять з яких розміщені у фахових виданнях, включаючи одну статтю, що індексується у базі даних Web of science. Результати дослідження були презентовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, що свідчить про їх визнання науковою спільнотою. Така апробація підтверджує відповідність роботи вимогам МОН України щодо публікаційної активності здобувачів.

Дисертація Бухтоярової Валерії Вадимівни є завершеним і самостійним науковим дослідженням, яке відповідає сучасним вимогам до робіт такого рівня. Авторка продемонструвала високий рівень наукової кваліфікації, здатність до формулювання оригінальних ідей та пропозицій, спрямованих на вирішення актуальних проблем кримінально-правової науки та практики. Усі висновки та рекомендації є обґрунтованими, чітко сформульованими і переконливими, що свідчить про високу якість проведеного дослідження.

Загалом, дисертація є важливим внеском у розвиток української кримінально-правової науки, оскільки пропонує новаторські підходи до вирішення проблем кваліфікації незаконної експлуатації людини в умовах

сучасних викликів. Вона свідчить про значний потенціал авторки для подальших наукових досліджень у цій сфері та має важливе практичне значення для вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики. Робота характеризується високим рівнем оформлення та академічним стилем викладу матеріалу, текст чітко структурований, аргументи викладені логічно і послідовно, що дозволяє легко сприймати та аналізувати основні положення дослідження.

Також треба відзначити високий рівень академічної доброчесності, який простежується у роботі. Авторка чітко дотримується правил цитування, належно посилається на використані джерела, що свідчить про її повагу до наукової етики. Перевірка роботи на наявність текстових запозичень підтвердила відсутність плагіату, а стиль викладу є науковим, логічним і доступним для сприйняття.

Даючи загалом позитивну оцінку дисертації Бухтоярової Валерії Вадимівни, вважаю за необхідне висловити такі критичні зауваження, які мають рекомендаційний характер і не знижують загальної наукової цінності роботи:

1. У дисертації детально проаналізовані окремі форми експлуатації людини, зокрема кіберексплуатація та використання осіб у збройному конфлікті. Однак недостатньо уваги приділено аналізу інших новітніх форм експлуатації, таких як експлуатація у сфері сурогатного материнства чи примусове донорство органів, що також набувають поширення в сучасних умовах. Розширення аналізу цих форм могло б зробити дослідження більш всебічним.

2. Авторка переконливо обґрунтовує введення поняття «кіберексплуатація людини» та пропонує його криміналізацію. Проте в роботі бракує детального аналізу можливих труднощів правозастосування такої норми, зокрема щодо доведення умислу та причинового зв'язку між

діянням у цифровому середовищі та наслідками для потерпілого. Доцільно було б додатково розглянути ці аспекти.

3. У компаративістському аналізі основна увага зосереджена на законодавстві Литви та Польщі, що є виправданим з огляду на географічну та правову близькість. Однак було б корисно розширити аналіз за рахунок досвіду інших країн, наприклад, Німеччини чи Великобританії, які мають розвинені механізми протидії експлуатації людини, зокрема у цифровій сфері.

4. Пропозиція щодо криміналізації використання осіб у збройному конфлікті як окремого складу злочину є обґрунтованою, але недостатньо деталізованою з точки зору санкцій та кваліфікуючих ознак. Авторці варто було б запропонувати конкретні редакції норм із зазначенням видів і розмірів покарань.

5. У роботі аналізується практика Європейського суду з прав людини, але недостатньо уваги приділено національній судовій практиці України щодо кваліфікації злочинів, пов'язаних із експлуатацією людини. Доцільно було б додатково дослідити типові проблеми правозастосування в українських судах для формулювання більш конкретних рекомендацій.

6. Авторка пропонує розширене тлумачення понять «усвідомлена згода», «інформована згода» та «добровільна згода», однак не розглядає можливі ризики надмірного розширення цих понять, що може призвести до правової невизначеності при кваліфікації діянь. Додатковий аналіз таких ризиків і пропозиції щодо їх мінімізації могли б підвищити практичну цінність роботи.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Враховуючи викладене, вважаю, що дисертаційна робота Бухтоярової Валерії Вадимівни «Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та компаративістики» є завершеним, самостійним і науково значущим дослідженням, яке відповідає вимогам, установленим Порядком присудження ступеня доктора філософії.

Авторка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

кандидат юридичних наук, доцент

(Гладенко О.М.)

«04» серпня 2025 р.